

**Василь ШПАК,**

*orcid.org/0009-0002-9654-2199*

доцент,

завідувач кафедри рисунка

Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну

імені Михайла Бойчука

(Київ, Україна) *shpak.vasil.art@gmail.com*

**Ольга ШПАК,**

*orcid.org/0000-0003-3393-0610*

доктор філософії з професійної педагогіки, доцент кафедри графічного дизайну

Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну

імені Михайла Бойчука

(Київ, Україна) *shpak.olga.art@gmail.com*

## ОБРАЗНІСТЬ ТА СИМВОЛІКА УКРАЇНСЬКОГО ЕКСЛІБРИСА

Стаття присвячена дослідженню образності та символіки українського екслібриса як особливого виду книжкової графіки, що поєднує функції маркування книжкової власності з художньо-образною репрезентацією особистості власника. Розкрито особливості художнього екслібриса як художньо-комунікативної системи, у межах якої поєднуються функції маркування книжкової власності певній особі, громадській організації, бібліотеці тощо, а також авторської репрезентації та передачі індивідуальних і культурних сенсів. Обґрунтовано, що екслібрис виступає не лише утилітарною позначкою, а й самостійним мистецьким твором, у якому значною мірою відіграють образні та символічні засоби. З'ясовано, що попри наявність значного обсягу розроблених екслібрисів українськими майстрами графічного мистецтва у різні історичні періоди, проблема системного дослідження їхньої образно-символічної мови залишається недостатньо розробленою. Зокрема, бракує узагальнених підходів до класифікації символів, що використовуються в екслібрисі, а також аналізу їхньої ролі у формуванні цілісного візуального образу.

У роботі здійснено узагальнену класифікацію символів в екслібрисах за змістовно-семантичним принципом: персоніфіковані символи спрямовані на індивідуалізацію власника бібліотеки/книжки та реалізуються через використання портретних, алегоричних зображень та ініціалів; геральдичні символи, а саме зображення гербів, щитів, геральдичних тварин і птахів тощо, що підкреслюють соціальний статус, відображають традиції родової та національної ідентичності; природні символи (рослинні і зооморфні мотиви) ґрунтуються на усталених культурно-архетипних уявленнях і виконують у структурі екслібрису сенсотворчу функцію (наприклад, образи рослин можуть символізувати життєву силу а зображення тварин – інтелектуальні чи певні якості характеру); професійна символіка відображають сферу діяльності (зображення книг, інструменти або атрибути певної професії); релігійно-духовні символи репрезентують систему цінностей та світоглядні орієнтири власника; культурно-історичні символи пов'язані з національною приналежністю та традиціями (архітектурні об'єкти, історичні мотиви, елементи народного мистецтва); абстрактно-алегоричні символи формують узагальнений зміст через орнаменти, абстрактні композиції тощо.

Підсумовано, що систематизація символіки екслібрисів дозволила виявити багаторівневу структуру образно-символічної мови, у межах якої різні типи символів виконують як інформативні, так і смислотворчі функції. Тому, екслібрис можна розглядати як ефективний засіб візуальної комунікації, що поєднує традиційні художні практики з індивідуальним авторським баченням і інтерпретаціями, формуючи унікальні образні наративи в контексті національної культури.

**Ключові слова:** екслібрис, художній екслібрис, шрифтовий екслібрис, символіка екслібрису, мистецтво графіки, книжкова графіка.

**Vasyl SHPAK,**  
 orcid.org/0009-0002-9654-2199  
 Associate Professor,  
 Head of the Drawing Department  
 Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Applied Arts and Design  
 (Kyiv, Ukraine) shpak.vasil.art@gmail.com

**Olha SHPAK,**  
 orcid.org/0000-0003-3393-0610  
 PhD in Vocational Pedagogy,  
 Associate Professor at the Department of Graphic Design  
 Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Applied Arts and Design  
 (Kyiv, Ukraine) shpak.olga.art@gmail.com

## IMAGERY AND SYMBOLISM OF THE UKRAINIAN EX LIBRIS

*The article is devoted to the study of the imagery and symbolism of the Ukrainian ex-libris as a special type of book graphics, which combines the functions of marking book ownership with the artistic and figurative representation of the owner's personality. The features of the artistic ex-libris as an artistic and communicative system are revealed, within which the functions of marking book ownership to a certain person, public organization, library, etc., as well as the author's representation and transmission of individual and cultural meanings are combined. It is substantiated that the ex-libris is not only a utilitarian sign, but also an independent work of art, in which figurative and symbolic means play a significant role. It is found out that despite the presence of a significant volume of ex-libris developed by Ukrainian masters of graphic art in different historical periods, the problem of systematic research of their figurative and symbolic language remains insufficiently developed. In particular, there is a lack of generalized approaches to the classification of symbols used in ex-libris, as well as an analysis of their role in the formation of a holistic visual image.*

*The work provides a generalized classification of symbols in ex-libris according to the content-semantic principle: personified symbols are aimed at individualizing the owner of the library/book and are implemented through the use of portrait, allegorical images and initials; heraldic symbols, namely images of coats of arms, shields, heraldic animals and birds, etc., which emphasize social status, reflect the traditions of clan and national identity; natural symbols (plant and zoomorphic motifs) are based on established cultural and archetypal ideas and perform a sense-making function in the structure of the ex-libris (for example, images of plants can symbolize vitality, and images of animals – intellectual or certain qualities of character); professional symbols reflect the field of activity (images of books, tools or attributes of a certain profession); religious and spiritual symbols represent the system of values and worldviews of the owner; cultural and historical symbols are associated with national identity and traditions (architectural objects, historical motifs, elements of folk art); abstract and allegorical symbols form a generalized meaning through ornaments, abstract compositions, etc.*

*It is summarized that the systematization of the symbolism of ex-libris made it possible to identify a multi-level structure of figurative and symbolic language, within which different types of symbols perform both informative and meaning-making functions. Therefore, ex-libris can be considered as an effective means of visual communication that combines traditional artistic practices with individual authorial vision and interpretations, forming unique figurative narratives in the context of national culture.*

**Key words:** *Ex Libris, artistic ex-libris, font ex-libris, ex-libris symbolism, graphic art, book graphics.*

**Постановка проблеми.** Художній екслібрис як особливий вид графіки є невід'ємною складовою візуальної культури, посідаючи чільне місце в системі друкованих видань, зокрема, книжкової графіки. Він поєднує функції маркування приналежності книги з художньо-образною репрезентацією особистості власника, державної установи, певної громадської бібліотеки тощо. У сучасному контексті розвитку мистецтва графіки розглядається не лише як утилітарний знак, а як самостійний мистецький твір, у якому важливу роль відіграють образність та символіка.

Попри наявність значного масиву розроблених екслібрисів українськими майстрами графічного

мистецтва у різні історичні періоди, проблема системного дослідження їхньої образно-символічної мови залишається недостатньо розробленою. Зокрема, бракує узагальнених підходів до класифікації символів, що використовуються в екслібрисі, а також аналізу їхньої ролі у формуванні цілісного візуального образу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу образно-символічних засобів українського екслібриса як складової української культурної ідентичності.

**Аналіз досліджень.** Художній екслібрис як вид книжкової графіки неодноразово ставав об'єктом наукових досліджень у галузі мистецтвознавства.

Значна частина праць присвячена вивченню історії розвитку екслібриса, його функціонального призначення, художнім особливостям в системі мистецтва графіки. В українському науковому дискурсі значний внесок у вивчення екслібриса здійснили історик І. Крип'якевич (Крип'якевич, 1925; 1937), мистецтвознавці А. В'юник (В'юник, 1994; 1977; 1965; 1971), Ю. Белічко (Белічко, 1975), П. Нестеренко (2010), Л. Купчинська (Купчинська, 2017), О. Лагутенко (Лагутенко, 2007) та ін., у працях яких передусім досліджено розвиток екслібрису як виду книжкової графіки, його художньо-стилістичні особливості та місце у системі мистецтва книжкової графіки. Праці цих дослідників стали основою для інших досліджень присвячених мистецтву екслібрису: Ю. Каменецька (Каменецька, 2021) під керівництвом П. Нестеренка здійснила фундаментальне дисертаційне дослідження українського екслібрису кінця 1980-х – 2010-х років, зосереджуючи увагу на його традиціях, трансформаціях і новітніх здобутках; І. Гах (Гах, 2024) в своїй статті вперше здійснив мистецтвознавче дослідження екслібриса у творчості Лева Геца, що передусім закладає початок для подальших фундаментальних досліджень; Ю. Романенкова дослідила сучасний український екслібрис у вітчизняній гуманітаристиці (Романенкова, 2022), в іншій своїй праці (Романенкова, Чавус, 2023) дослідниця торкнулась питання екслібрису як інструменту трансляції національно-культурних кодів у творчості представників київської школи графіки Аркадія та Генадія Пугачевських; О. Соболевським було досліджено український екслібрис та його місце в книжковій графіці світового мистецтва малих графічних форм (Соболевський, 2024); Однак питання образності та символіки українського екслібриса потребує більшої аналітичної уваги дослідників.

**Метою статті** є дослідження образності і символіки в українському художньому екслібрисі, виявлення основних художніх засобів, тематичних мотивів і символів, а також з'ясування їхнього зв'язку з національною культурною традицією.

**Виклад основного матеріалу.** Екслібрис – це своєрідний паспорт книги, мистецький твір невеликого розміру, виконаний в одній із графічних технік для тиражування. Він наклеюється на внутрішньому боці обкладинки, зліва вгорі. Така книга засвідчує приналежність власнику бібліотеки, зазначеному в екслібрисі.

Слово «ex libris» у перекладі з латинської мови означає «із книг», «з бібліотеки». Серед широкого кола майстрів графіки й аматорів книжковий знак почав називатися екслібрисом. До латинського

«ex libris» додавалося прізвище власника книжкової збірки або його ініціали з використанням алегоричного, символічного або сюжетного зображення, що чи не найкраще характеризує збирача книг, його уподобання, професію або специфіку книгозбірні. Так, часто художники замість латинського «ex libris» пишуть українською мовою «із книг», «книга», «книгозбірня» тощо, або підкреслюючи тематику зібрання книжок, пишуть «Шевченкіана», «Франкіана» тощо.

Український екслібрис як різновид малої графіки має давню історію, розвивався з глибокої давнини, задовго до винайдення книги. З давня власники цінних рукописів шукали засоби, які б утверджували їхній зв'язок із манускриптами, що їм належали. На їхнє замовлення на рукописах майстри малювали водяними фарбами або золотом герби власників, які називалися протоекслібрисами. Від грецької «прото» – означає першість, первинність, у цьому випадку – екслібрисів. Мистецтвознавець, дослідник історії українського екслібриса П. Нестеренко (Нестеренко, 2010: 30) зазначає, що найдавніший протоекслібрис виконаний ще наприкінці XII століття. У Ватиканській бібліотеці зберігається Баварський кодекс, написаний у 1188 році, з мініатюрою, яка зображує романо-германського короля Фрідріха I Барбароса (з 1153 року імператора), що гордовито сидить, тримаючи в руці «державу». Поруч – зображення людини, удвічі меншої за масштабом, яка шанобливо простягає імператорові книгу. Довкола арочної композиції – довгий напис, у якому виділено слово «книга» (Нестеренко, 2010: 30). Поширеними були мальовані гербові протоекслібриси, прикрашені орнаментикою. Відомий перший український протоекслібрис у вигляді герба, мальованого на увесь аркуш, який прикрашає рукописний Київський Псалтир 1387 року.

З винаходом у другій половині XV ст. європейського книгодрукування набірними літерами – німецьким ювеліром, гравером і винахідником Йоганом Гутенбергом (1397–1468), – з'являються перші друковані на папері екслібриси. Водночас набули поширення суперекслібриси (від лат. «super» – зверху) – знак або герб, відтиснений на зовнішньому боці обкладинки. Бурхливий розвиток книгодрукування і розквіт інтралігаторського мистецтва, бажання прикрасити власницьким знаком найулюбленіші і найцінніші рукописні та друковані твори – усе це сприяло поширенню суперекслібрисів. На них були витиснені герби, вензели, монограми, емблеми, девізи. Як суперекслібрис книжковий знак прикрашав обкладинки і був важливим елементом оформлення верхньої,

а іноді й нижньої обкладинки книги (Нестеренко, 2010).

З поширенням книгодрукування книжковий знак створювали найвизначніші світові майстри графічного мистецтва. Першими почали гравіювати екслібриси відомі німецькі художники-гравери середини XV – початку XVI ст. Альбрехт Дюрер, Ганс Гольбейн, Лукас Кранах. У своїх композиціях вони використовують орнаментику і символіку, утворюючи високохудожні графічні твори. Стилiстика екслібриса змінювалася відповідно до тогочасних естетичних уподобань.

Набувши подальшого розвитку, екслібрис став справжнім твором графічного мистецтва, художньою цінністю, об'єктом колекціонування фахівцями та аматорами мистецтва.

Досліджуючи питання образності і символіки в екслібрисі розглянемо декілька визначень термінів образ та символ. Так «образ» у мистецькому значенні є загальною категорією художньої творчості, формою тлумачення та освоєння світу з позиції певного естетичного ідеалу шляхом створення емоційно впливових об'єктів (Дизайн і ергономіка, 2021: 138). Він є узагальненим відображенням дійсності в контекстній формі й змісті мистецького твору, та є результатом і формою відображення предметів і процесів матеріального світу в розумовій діяльності людини (Дизайн:словник-довідник, 2010: 289).

Символ з грецької *symbolon* – знак, прикмета в мистецькому тлумаченні – художній образ, що втілює якусь ідею; умовне позначення чогось, знак, алегорія. У широкому сенсі символ – це образ, ужитий в аспекті своєї знаковості, він є власне знаком, що наділений багатозначністю й алегоричністю (Дизайн:словник-довідник, 2010: 335).

Відомий український мистецтвознавець Ю. Белічко зауважував: «Метод творення умовно-символічного образу в екслібрисі, взятий в його загальних закономірностях, безперечно, може бути корисним. По-перше, в ньому нагромаджений надзвичайно широкий матеріал який вчить як зіставлення різних речей та образів утворює похідні поняття й нові образи і стає засобом висловлення складних думок; по-друге, таке зіставлення найчастіше робиться на суто сучасних мотивах і тому може бути корисним для розв'язання завдань, які висуває сучасність перед мистецтвом» (Белічко, 1975). Тому екслібрисові приділяють значну увагу в галузі графічного мистецтва.

Книжковим знаком, твором малої графіки, його художніми якостями, символікою, метафоричністю, поетичністю, асоціативністю, глибо-

ким змістом милується і захоплюється кожен, хто розуміє справжнє мистецтво графіки.

Перший екслібрис, створений учнями графічних факультетів навчальних закладів як навчальне завдання стає для багатьох поштовхом надалі займатися цією улюбленою справою, урізноманітнюючи свою творчу діяльність.

Такий вид мистецтва, відкриває перед художником великі можливості для виявлення творчої ідеї, винахідливості, допомагає створювати багатий світ образів, ситуацій, породжує нові думки, несподівані порівняння та аналогії. Він надає майстрові великий простір для пошуку графічної мови у створенні художнього образу. Образ, в якому втілена ідея, може бути символом. Символізм, що існує і в графічному мистецтві, взятий з життя і може бути трансформований у художні графічні знаки.

Наприклад, зображення дерева, вкритого плодами, поданого у певній графічній формі, може бути символом людини, яка своєю суспільною діяльністю привносить велику користь; дуб у зображенні символізує могутність і силу (рис. 1).

В екслібрисі наявні найрізноманітніші образи. Найчастіше серед предметів побуту використовується книжка (рис. 3). Вона є джерелом знань, одним з найвизначніших надбань людства. З нею пов'язана поява писемності, науки, найважливіших джерел інформації, засобів формування естетичних поглядів. Митці часто звертаються до народної символіки, використовуючи у своїх творах гілку калини (дівоча врода), квітку соняшника (витриманість, постійність, сила).

До українського книжкового знака, в його композиційній побудові часто впроваджуються елементи декоративно-прикладного мистецтва (вишивка, ткацтво, розписи тощо), використовують зображення «вазона», що виконує не лише декоративну художню функцію, але й символічно-змістовну, фольклорну. У ньому простежується образ Світового дерева, або Дерева життя (рис. 2), що є графічним вираженням найдавніших уявлень про устрій світу, вертикальну систему градацій і перетворень у ньому (Найден, 1989: 70).

Художники часто використовують у мистецтві екслібриса українську орнаментику, в якій простежується рослинний характер, навіть у найбільш геометризованих і абстрактних. У своїй творчості вони найчастіше використовують квітку («рожу», «барвінок», «гвоздики», «тюльпани», «вінок тощо») – один з найзмістовніших символів орнаменту. Квіткою в народі називають дівчину, тому й багато митців звертаються до її образу. Часто вона постає у вінку на голові у народному строї, з квіткою, вплетеною у волосся (Селівачов, 2013 : 173).



Рис. 1.

Рис. 1. В. Шпак. Книга ВП (Василя Перевальського). Дереворит. 1970



Рис. 2.

Рис. 2. В. Шпак. EX LIBRIS ПАВЛЕНКА. Дереворит. 1971



Рис. 3.

Рис. 3. В. Шпак. Книга Олександра Білоуса. Дереворит. 1975

В екслібрисі знайшли своє відображення мотиви із народного епосу. Вони слугують своєрідними національними атрибутами символами. Найпоширенішими є відомі персонажі «Юрій Змієборець» та «Козак Мамай».

Образ воїна-змієборця в українській культурі пройшов шлях семантичної та іконографічної еволюції від заступника роду, народу, міст, князів, до віри і держави. Був також уособленням переможця сил темряви і зла. Святий Юрій (Георгій) зображується на коні, який символізує силу Божественного світла (рис. 4, 5). Він завжди в бою з його антитезою – образом змія або дракона, як уособлення темряви.

Козак Мамай у творчості митців є образом вільної людини, борця проти національного гно-

блення. В екслібрисі Мамай сприймається як метафора і символ, а також духовний образ (Найден, 2002: 29).

Козак Мамай завжди з бандурою, яку брав у дорогу, в бойові походи. Це козак-бандурист – носій епічної пісенно-музичної спадщини народу, вікової його мудрості та мрій козацького люду. У зображеннях біля козака шабля, мушкет, порохівниця, пістоль, сумка, які свідчать про постійну готовність до бою з ворогом. На другому плані його вірний товариш кінь.

Часто художники звертаються і до античних традицій, зображаючи Пегаса, крилатого коня. Пегас постає переважно білим, що символізує духовне просвітлення, виступає втіленням чистого інтелекту, або джерелом натхнення.



Рис. 4.

Рис. 4. В. Шпак. З книг Г. Корія. Дереворит. 1974



Рис. 5.

Рис. 5. В. Шпак. Книга Г. Якутовича. Дереворит. 1975

Еталоном краси та гармонії у природі є створена Богом людина. Тож у творчості художників чільне місце займає образ людини. Особливу увагу художники надають образів жінки. В їхніх творах вона постає в образі Богині, красуні божественної краси, в образі матері, трудівниці, музи, що надихає творця до творчості тощо.

Екслібрис через певний символ у зображенні, наприклад, орнаментальний чи геральдичний, висвітлює власника книг з його уподобаннями і причетністю до певної суспільної діяльності. Особливість цього мистецтва графіки полягає в образності графічної мови та лаконізмі, вдалому поєднанні шрифту із зображенням-символом, що вимагає для книги мініатюра. Художники зазвичай дбають, щоб книжковий знак-символ задовольняв естетичні й духовні потреби власника, мав виховну освітню властивість, був національним за формою та змістом. Художники-графіки за покликом серця створюють екслібриси, в яких тісно поєднана краса та корисність як дарунок шанованим і дорогим людям, своїм колегам, художникам, письменникам, поетам, науковцям, людям різних сфер людської діяльності. Творчість художників підносить престиж книжкового знака, що набуває територіальних ознак національного мистецтва. В екслібрисі, як і в усіх жанрах графіки, відображені історичні і суспільні зрушення, жахи воєн, революційні перетворення та відчутний вплив державної політики.

Художники ще на початку минулого століття поринули у пошуки новітніх засобів художньої виразності. У їхніх творах відчуваються мистецькі течії, породжені певною епохою: експресіонізм, кубізм, футуризм, абстракціонізм, конструктивізм, стилі ар-деко, модерн та бароко, але в більшості незмінною основою їхнього мистецтва були національні традиції, глибинна народна символіка, що відображена в народній творчості, пісенному фольклорі, орнаментіці.

Мистецтвознавець А. Шпаков (Шпаков, 1973) зауважує, що Г. Нарбут серед іншого у графічних творах використовував улюблений орнаментальний мотив із чорних та білих трикутників – мотив, що нагадує зоровий ефект рядів насіння соняшника. Такий орнаментальний мотив бере початок із площинного зображення глечика в українських стародруках, та зустрічається в українському народному мистецтві (Шпаков, 1973: 37).

Звертаючись до екслібриса, Г. Нарбут започаткував нову епоху його розвитку з яскравим національним характером. Він чимало працював у галузі геральдики, тому його екслібриси мають яскравий гербовий характер. Вони позначені

високою графічною майстерністю з виявом традицій минулих століть, стилю бароко. На його думку, книжкові знаки не повинні включати тривимірні зображення. Він вважав, що зображення екслібриса має бути описовим і символічним. Учні майстра М. Кирнарський, Р. Лісовський, Олександр (Лесь) Лозовський, П. Ковжун, С. Пожарський, Л. Хижинський продовжили його справу, працюючи над урізноманітненням сюжетів книжкового знака. В. Кричевський, І. Мозолевський разом з іншими майстрами створювали графічні мініатюри, використовуючи характерні графічні прийоми, але завжди з виразним національним підтекстом.

Стиль модерн (сецесія), що поширювався на початку ХХ століття, сприяв розвитку книжкової графіки загалом, піднявши це мистецтво у співзвучності часу на якісно вищий рівень. Це була графіка із складними вигнутими «чистими» лініями та плямами, які вважалися основою стилю, з символікою, з тонким відчуттям декоративності, монументальності. Улюблені мотиви декору модерністів – лебеді, метелики, кручені паничі, іриси, лілії. Стильові форми модерну надовго вжилися в афішах, рекламі, обкладинках, екслібрисі, журнальних ілюстраціях.

Екслібрис промовисто свідчив про його самотній характер, сформований з огляду на давню культуру українського народу і підпорядкований вимогам тодішнього суспільства. Він творив невелику, але дуже вагому його частину, прийняту поняттям «національна ідея».

Мистецтво графіки першої третини ХХ століття благодатно вплинуло на подальший розвиток екслібриса. Незважаючи на тодішню цензуру і жорстоку боротьбу владних структур з націоналізмом та формалізмом у мистецтві, екслібрис був дещо за гранню контролю, був «вільним» жанром. Книжковий знак давав змогу художникам певною мірою виявити свою індивідуальність, уникнути обмежень цензури. Тому він став виразником громадсько-політичних та культурних настроїв того часу.

Дослідження українського художнього екслібриса свідчить про використання великого обсягу різноманітних символів, які ми можемо систематизувати за змістовно-семантичним принципом: *персоніфіковані символи* спрямовані на індивідуалізацію власника бібліотеки/книжки та реалізуються через використання портретних, алегоричних зображень та ініціалів; *геральдичні символи*, а саме зображення гербів, щитів, геральдичних тварин і птахів тощо, що підкреслюють соціальний статус, відображають традиції родо-

вої та національної ідентичності; *природні символи* (рослинні і зооморфні мотиви) ґрунтуються на усталених культурно-архетипних уявленнях і виконують у структурі екслібрису сенсотворчу функцію (наприклад, образи рослин можуть символізувати життєву силу а зображення тварин – інтелектуальні чи певні якості характеру); *професійна символіка* відображають сферу діяльності (зображення книг, інструменти або атрибути певної професії); *релігійно-духовні символи* репрезентують систему цінностей та світоглядні орієнтири власника; *культурно-історичні символи* пов'язані з національною приналежністю та традиціями (архітектурні об'єкти, історичні мотиви, елементи народного мистецтва); *абстрактно-алегоричні символи* формують узагальнений зміст через орнаменти, абстрактні композиції тощо.

Важливим компонентом образності українського екслібриса є шрифт, що виконує не лише інформативну функцію а й художню. Шрифт є не тільки інформаційним носієм, він має й естетичну цінність, створюючи потрібну орнамен-

тальну окрасу узгодженої ритміки. У екслібрисі можуть домінувати як шрифтове наповнення з певним символічним змістовим акцентом, так і зображальні аксесуари (рис. 6, 7). Композиційне вирішення може набувати різноманітних якостей – перебувати у динамічному чи статичному стані тощо. Графема шрифту із зображенням-символом поєднується в нероздільне ціле на принципі єдності стильових ознак, або в контрастних стильових поєднаннях. Наприклад, зображення демонструє барокові стильові мотиви, а шрифт на контрасті стильових ознак подається певним гротеском: світлим, середнім або жирним. Може бути зображення-символ – гротесковим, а шрифт подається рухливий, у скорописних написах, що має і змістовий підтекст або інше.

**Висновки.** Таким чином, український екслібрис є цілісною художньо-комунікативною системою, у якій поєднання образність та символіка постають як визначальні складові його художньої й комунікативної природи, що забезпечує виконання ідентифікаційної, естетичної та смислот-



Рис. 6. В. Шпак. Екслібриси бібліотеки КДУ. Лінорит. 1980



Рис. 7. В. Шпак. Кабінет графіки КДУ. Дереворит. 1980

ворчої функції. Проведене дослідження засвідчує, що художній екслібрис функціонує не лише як позначка приналежності книги певній особі, бібліотеці, громадській установі тощо, а є складною знаковою системою, у якій поєднуються культурні, історичні та особистісні сенси.

Систематизація символіки екслібрисів дозволила виявити багаторівневу структуру образно-символіч-

ної мови, у межах якої різні типи символів виконують як інформативні, так і смислотворчі функції.

Отже, український екслібрис можна розглядати як ефективний засіб візуальної комунікації, що поєднує традиційні художні практики з індивідуальним авторським баченням і інтерпретаціями, формуючи унікальні образні наративи в контексті національної культури.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белічко Ю. Тема – Ідея – Образ: тенденції розвитку сучасного українського образотворчого мистецтва (1945–1972). Київ : Наукова думка, 1975. 238 с.
2. В'юник А. Українська графіка IX – поч. XX століття. Київ : Мистецтво, 1994. 248 с.
3. В'юник А. Український радянський книжковий знак (EX LIBRIS) 1918 – 1965 pp. : каталог. Київ: Мистецтво, 1965. 46 с.
4. В'юник А. Екслібриси українських художників : альбом. Київ : Мистецтво, 1977. 246 с.
5. В'юник А. Український книжковий знак 1965 – 1967 : каталог. Київ : Мистецтво, 1971.
6. Гах І. Екслібрис у творчості Лева Геца. *Art and Design*. 2024. №1(25). С. 123–133. DOI: <https://doi.org/10.30857/26170272.2024.1.11>
7. Дизайн і ергономіка : українсько-англійський термінологічний словник / Бойчук О., Голобородько В., Опалев М., Сбітнева Н. Харків : ХДАДМ, 2021. 240 с.
8. Дизайн: Словник-довідник / Ін-т проблем сучасн. мистец-ва НАМ України; За ред. М. Яковлева та ін.; Редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін. Київ : Фенікс, 2010. 384 с.
9. Каменецька Ю. Український екслібрис кінця 1980-х – 2010-х: традиції, трансформація, новітні здобутки : дис. на здобуття наук. ст. д-ра філос. Київ, 2021. 261 с.
10. Крип'якевич І. Український екслібрис XVIII ст. : каталог. Львів : Українська книга, 1937. С. 110–111.
11. Крип'якевич І. Екслібрис на Україні в XVII–XVIII в. Стара Україна: часопис історії і культури. Львів, 1925. С. 17–18.
12. Купчинська Л. Український книжковий знак XIX–XX століть : каталог колекції Степана Давимуки. Львів : Апріорі, 2017. Т. 1. 671 с.
13. Лагутенко О. Graphin Графіки : нариси з історії української графіки XX століття. Київ : Грані-Т, 2007. 168 с.
14. Найден О. Орнамент українського розпису : витoki, традиція, еволюція. Київ : Наук. думка, 1989. 70 с.
15. Найден О. Ще раз про Козака Мамаю. *Народне мистецтво*. 2002. № 1–2. С. 28–29.
16. Нестеренко П. Історія українського екслібриса : наук. вид. Київ : Темпора, 2010. 328 с.
17. Романенкова Ю. Сучасний український екслібрисувітчизняній гуманітаристиці: допитання стану дослідженості феномену. *APT-платФОРМА*. 2022. №2(6). С. 130–149. DOI: <https://doi.org/10.51209/platform.2.6.2022.130-149>
18. Романенкова Ю., Чавіс Л. Екслібрис як інструмент трансляції національно-культурних кодів у творчості представників київської школи графіки Аркадія та Геннадія Пугачевських. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. №3(61). С. 47–55. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-8>
19. Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, типологія, стилістика). Київ : Фенікс, 2013. 416 с.
20. Соболевський О. Український екслібрис та його місце в книжковій графіці світового мистецтва малих графічних форм. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. №76(2). С. 69–73. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-2-12>
21. Шпаков А. Художник і книга. Київ : Мистецтво, 1973. 256 с.

### REFERENCES

1. Bielichko Yu. Tema – Ideia – Obraz: tendentsii rozvytku suchasnoho ukrainskoho obrazotvorchoho mystetstva (1945–1972) [Theme – Idea – Image: Trends in the Development of Modern Ukrainian Fine Arts (1945–1972)] Kyiv : Naukova dumka, 1975. 238 s. [in Ukrainian].
2. Viunyk A. Ukrainska hrafika IX – poch. XX stolittia [Ukrainian Graphics of the 9th – Early 20th Centuries] Kyiv : Mystetstvo, 1994. 248 s. [in Ukrainian].
3. Viunyk A. Ukrainskyi radianskyi knyzhkovyi znak (EX LIBRIS) 1918 – 1965 rr. [Ukrainian Soviet Book Mark (EX LIBRIS) 1918 – 1965] : kataloh. Kyiv : Mystetstvo, 1965. 46 s. [in Ukrainian].
4. Viunyk A. Ekslibrysy ukrainskykh khudozhnykiv [Ex Libres of Ukrainian artists] : albom. Kyiv : Mystetstvo, 1977. 246 s. [in Ukrainian].
5. Viunyk A. Ukrainskyi knyzhkovyi znak 1965 – 1967 [Ukrainian Book Mark 1965 – 1967] : kataloh. Kyiv : Mystetstvo, 1971. [in Ukrainian].
6. Hakh I. Ekslibrys u tvorchosti Leva Hetsa [Ex Libres in the work of Lev Getz] *Art and Design*. 2024. №1(25). S. 123–133. DOI: <https://doi.org/10.30857/26170272.2024.1.11>. [in Ukrainian].
7. Dyzaain i erhonomika : ukrainsko-anhliiskyi terminolohichnyi slovnyk [Design and ergonomics: Ukrainian-English terminological dictionary] / Boichuk O., Holoborodko V., Opaliev M., Sbitnieva N. Kharkiv : KhDADM, 2021. 240 s. [in Ukrainian].

8. Dyzain : Slovnyk-dovidnyk [Design: Dictionary-reference book] / In-t problem suchasn. mystets-va NAM Ukrainy; Za red. M. Yakovlieva ta in.; Redkol.: V. Sydorenko (holova) ta in. Kyiv : Feniks, 2010. 384 s. [in Ukrainian].
9. Kamenetska Yu. Ukrainyskiy ekslibrys kintsia 1980-kh – 2010-kh: tradytsii, transformatsiia, novitni zdotuky [Ukrainian exlibris of the late 1980s – 2010s: traditions, transformation, new achievements] : dys. na zdotuttia nauk. st. d-ra filos. Kyiv, 2021. 261 s. [in Ukrainian].
10. Krypiakevych I. Ukrainyskiy ekslibrys XVIII st. [Ukrainian exlibris of the 18th century] : kataloh. Lviv : Ukrainska knyha, 1937. S. 110–111. [in Ukrainian].
11. Krypiakevych I. Ekslibrys na Ukraini v XVII–XVIII v. Stara Ukraina: chasopys istorii i kultury [Ex Libris in Ukraine in the 17th–18th centuries. Old Ukraine: a magazine of history and culture] Lviv. 1925. S. 17–18. [in Ukrainian].
12. Kupchynska L. Ukrainyskiy knyzhkovyi znak XIX–XX stolit [Ukrainian book mark of the 19th–20th centuries] : kataloh kolektsii Stepana Davymuky. Lviv : Apriori, 2017. T. 1. 671 s. [in Ukrainian].
13. Lahutenko O. Graphein Hrafiiky : narysy z istorii ukrainskoi hrafiiky XX stolittia [Graphein Graphics: Essays on the History of Ukrainian Graphics of the 20th Century] Kyiv : Hrani-T, 2007. 168 s. [in Ukrainian].
14. Naiden O. Ornament ukrainskoho rozplysu : vytoky, tradytsiia, evoliutsiia [Ornament of Ukrainian painting: origins, tradition, evolution] Kyiv : Nauk. dumka, 1989. 70 s. [in Ukrainian].
15. Naiden O. Shehe raz pro Kozaka Mamaia [Once again about the Cossack Mamai] *Narodne mystetstvo*. 2002. № 1–2. S. 28–29. [in Ukrainian].
16. Nesterenko P. Istoriiia ukrainskoho ekslibrysa [History of Ukrainian Ex Libris] : nauk. vyd. Kyiv: Tempora, 2010. 328 s. [in Ukrainian].
17. Romanenkova Yu. Suchasnyi ukrainskyi ekslibrys u vitchyzniani humanitarystytsi : do pytannia stanu doslidzhenosti fenomenu [Modern Ukrainian exlibris in domestic humanities: on the question of the state of research of the phenomenon] *ART-platFORMA*. 2022. №2(6). S. 130–149. DOI: <https://doi.org/10.51209/platform.2.6.2022.130-149>. [in Ukrainian].
18. Romanenkova Yu., Chavis L. Ekslibrys yak instrument translatsii natsionalno-kulturnykh kodiv u tvorchosti predstavnykiv kyivskoi shkoly hrafiiky Arkadiia ta Hennadiia Puhachevskykh [Exlibris as a tool for translating national and cultural codes in the work of representatives of the Kyiv school of graphics Arkady and Gennady Pugachevsky] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2023. №3(61). S. 47–55. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-8>. [in Ukrainian].
19. Selivachov M. Leksykon ukrainskoi ornamentiiky (ikonohrafiia, nominatsiia, typolohiia, stylistyka) [Lexicon of Ukrainian Ornamentation (iconography, nomination, typology, stylistics)] Kyiv : Feniks, 2013. 416 s. [in Ukrainian].
20. Sobolevskyi O. Ukrainyskiy ekslibrys ta yoho mistse v knyzhkovii hrafiitsi svitovoho mystetstva malykh hrafiichnykh form [Ukrainian exlibris and its place in book graphics of the world art of small graphic forms] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2024. №76(2). S. 69–73. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-2-12>. [in Ukrainian].
21. Shpakov A. Khudozhnyk i knyha [The Artist and the Book] Kyiv : Mystetstvo, 1973. 256 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 03.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 25.05.2026

Стаття поширюється на умовах  
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

